

ФОРМИРАЊЕ ТЕОЛОГИЈЕ ЉУДСКИХ ПРАВА У ТЕОЛОШКОМ СИСТЕМУ РЕФОРМАЦИЈСКИХ ЦРКАВА

Зоран Деврња*

Православни

богословски факултет,

Универзитет у Београду

Апстракт: Теологија људских права је као специфична, и историјским и друштвеним околностима одређена теолошка дисциплина настала у окриљу теолошког сведочења Реформацијских цркава. Највећи допринос њеном уобличавању дали су најеминентнији представници протестантске теолошке мисли 20. века, Карл Барт и Јирген Молтман. Поред многих специфичности, ња и евидентних слабости (лапентни хилијазам), реформацијски теолошки концепти људских права се временом разрасли у развијен теолошки систем са напашеним социјалним импликацијама и политичким утицајем. Доношењем декларације о људским правима Светског савеза Реформацијских цркава 1976. године теолошки концепти људских права постаје саставни део пројеведеи мисије ове хришћанске деноминације.

Кључне речи: теологија људских права, Светски савез Реформацијских цркава, Карл Барт, Јирген Молтман, политичка теологија.

1. Увод

У оквирима протестантске теолошке мисли већ средином 20. века јављају се прве искре развоја једног теолошког заснованог етичког концепта¹ који ће се непуну деценију касније развити у

* zdevrnja@bfspc.bg.ac.rs.

¹ Овде мислимо пре свега на отпор ксенофобији, расизму и антисемитизму, који се јавља унутар протестантских цркава у нацистичкој Немачкој, а којем су предвод-

вредности и правни систем људских права. Делатност европских мислилаца реформацијске провенијенције предвођених Карлом Бартом и нешто касније Јиргеном Молтманом, немерљиво доприноси формирању дефинисане свести унутар хришћанских категорија мишљења да су људска права у својој правној и друштвеној појавности сродна хришћанском разумевању човека и његове историјске и социјалне улоге. Општа одлика послератне теологије европских реформацијских заједница персонификованих у личностима Карла Барта² и Јиргена Молтмана јесте отвореност према секуларном свету, дијалог са вредностима модэрне и спремност да се са савременим друштвом успостави прожимајући однос који би допринео изграђивању друштвене заједнице, поред осталог, и на начелима хришћанских вредности (Rendtorff 1985: 483). Овакав концепт развоја протестантске теологије је, свакако, укључивао и теолошку евалуацију феномена људских права³.

Неопходно је напоменути да се процес категоризације људских права унутар протестантског теолошког дискурса може пратити на неколико развојних нивоа. Први се одвија на плану теолошког дијалога унутар протестантизма који својом мноштвеношћу и организационом разуђеношћу омогућава плурализам приступа, како из перспективе лутеранских и калвинистичких (реформаторских) теолошких основа, тако и из перспективе осталих протестантских деноминација (методистичких, анабаптистичких, презбитеријанских, пентакосталних..., која се често своди на синкретизам доминантна два првопоменућа). Други план јесте рефлексивна обраћања протестантских заједница, појединачно или скупно, у форми свеобухватног појмовног прихватања, елаборације људских права и практичног апликовања конкретних мера у циљу њихове заштите. Трећи план представља сведочанство друштвене одговорности и социјалне свести протестантских заједница које у садејству са међународним, регионалним и локалним институцијама за заштиту људских пра-

ници били водећи протестантски теолози Карл Барт и Дитрих Бонхефер као и тзв. Исповедничка црква која је формирана као вредности, морални и теолошки антипод официјелној Немачкој евангелистичкој цркви поробљеној нацистичком идеологијом.

² Барт развија „неоортодоксни“ теолошки систем који је дијалогски отворен и критички усмерен према модэрни вреднујући њене феномене незастаривим критеријумом Библије и у контексту библијског сведочења историјске свесности.

³ Поред изузетног утицаја протестантске теологије на формирање хришћанског концепта људских права важно је нагласити њихов допринос развоју како црквених тако и друштвених институција које за свој превасходни циљ имају промоцију и заштиту људских права.

ва наступају као промотери хришћанског светоназора и антрополошког оптимизма укореењеног у јеванђелско сведочење цркава и искуство Христовог присуства у историји.

Најдинамичнији и одлучујући период у развоју хришћанског концепта људских права збио се током 70их година 20. века и не случајно се подударо са процесом апсорпције и инкултурације другог „таласа“ људских права који је наступио 1966. године доношењем два Међународна пакта, о грађанским и политичким као и о социјалним, економским и културним правима, а који се завршио 1976. године њиховом ратификацијом и ступањем на снагу. Драматика тада актуелних идеолошких сукобљавања, нарастајућа глобална економска раслојеност, као и неопходност прецизнијег хришћанског одређења о феномену људских права, усмерила је активности протестантских заједница ка процесу теолошки заснованог појмовног и вредносног преузимања међународног правног концепта људских права у циљу њихове еклисијализације. Од 70их година 20. века, из перспективе протестантских цркава посматрано, људска права, поред тога што се доживљавају као универзална постају и глобална што последично доводи до њиховог наглашеног идејног промовисања у земљама тзв. „трећег света“, а такође постају и интегрални део њихове пастирске мисије као и њиховог социјалног сведочења. Такав развој односа протестантизма према људским правима доводи и до увођења питања људских права у сферу политичког ангажовања, односно отвара проблем политичке одговорности хришћана и трасира пут развоју послератног концепта *йолиџичке теологије*⁴ (Moltmann 1997: 44) као критичке форме сведочења хришћанске свести и одговорности унутар савременог друштва и његових институција.

2. Поимање људских права унутар протестантизма

Као што смо већ навели, први ниво теолошког промишљања људских права из перспективе протестантске традиције изражава се кроз унутарконфесионални полемички дискурс тематски уоквирен кључним аспектима протестантске теолошке идеје: развој социјалне етике у сагласности са Светим Писмом, христоцентричност човекове вредности и достојанства, оправдање вером и благодаћу, пита-

⁴ Својим теолошким опусом Молтман уводи хришћанске етичке критеријуме којима мери вредности послератног демократског друштвеног система и формира специфичан отворени и компромисни облик политичке теологије.

ња социјалних слобода и њихова друштвена рефлексија... Живети „у Христу“ вером и то сведочити као норму општих (друштвених) вредности постаје императив протестантске етике, што последично опит вере и моралну праксу као лично искуство везује за динамику друштвене заједнице и отвара питање вредности на којима друштво почива. Отуда тако жива и структурама заједница иманентна заинтересованост протестантских цркава за суштинска питања друштвених слобода и права која се делимично и њиховом унутарњом црквеном динамиком од комунитарних права заједница развијају у 18. веку у права индивидуа⁵. Сам историјат протестантских заједница и њихова деценијска борба за легитимизацију својих права и вредносних принципа у контексту сукоба са римокатолицизмом и овим сукобом детерминисаног развоја европских народа и њихових држава објашњава њихову осетљивост на питања друштвених слобода, схваћених и на индивидуалан и на комунитаран начин, као и питања социјалне правде, легитимности правног поретка, слободе вероисповедања, приговора савести, политичког организовања и томе слично, што припада примарном каталогу људских права, како је он формулисан *Универзалном декларацијом* и њој следујућим документима међународног права.

2.1. Бартов допринос теолошком промишљању људских права

Реформацијска традиција унутар породице протестантских цркава изражава далеко интензивнију, него што је то случај код лутеранизма, заинтересованост и ангажованост у питањима социјалне правде, друштвеног развитка, образовања индивидуалног и колективног морала из перспективе библијског сведочења, што производи имплицитне, а често и директне последице на саме институције друштва и на формирање политичких ставова, одлука и поступака. Тако посматрајући, ова традиција је својим унутарњим теолошким динамизмом, којем је својствено да стреми ка социјалној и институционалној афирмацији, у највећој мери допринела формирању хришћанског, теолошки заснованог, вредносног концепта људских права (Moltmann 1997: 145). Калвинистичка (реформацијска) теолошка мисао као социјално изразито ангажована тежи да на критеријумима

⁵ Уколико бисмо Хуга Гроцијуса, Лас Касаса и Ф. Де Виторија, сматрали предводницима концепта рудиментарног облика људских права као комунитарних права, онда бисмо Џ. Лока, Т. Хобса, Ж. Ж. Русоа, Џ. С. Мила могли сматрати родоначелницима људских права схваћених у савременом концепту као права индивидуа.

јеванђелског сведочења заснује друштвену стварност моделовану и саображену, благодаћу Божијом, лику очекиваног Христовог Будућег царства (Moltmann 1997: 145). Циљ Реформацијских цркава је перманентно настојање да се савремени човек, његово друштво и институције инклузивном еклисијалном контекстуализацијом поистовете са њиховом мисијом и да се јеванђелски етос из оквира свештене заједнице прелије на сав свет као Божију творевину и простор Његовог благодатног дејства (Moltmann 1997: 145).

Ова теолошка традиција је у 20. веку добила импозантну друштвену контекстуализацију у виду христоцентричног хуманизма реформацијске мисли К. Барта⁶ (Villa-Vicencio 1992: 144–145; Barth 2008: 12) која кроз процес конфронтације тежи да се измири са доминирајућим хуманизмима, међу којима је у савременом друштву најпродорнији онај секуларни епохе Просветитељства. Барт се не упушта у дијалог са феноменом људских права. То није његова тема, као што ће то бити Молтманова коју деценију касније. Међутим, Барт развија теолошки концепт који ће бити претпоставка формирању доктринарних ставова Реформацијских цркава о људским правима. Он се враћа заветном идентитету, као темељном библијском концепту, који у форми христолошки детерминисаног „Божијег хуманизма“⁷ ствара снажне рефлексije на живот целог друштва. Бартово разумевање заветног идентитета, као кључног елемента јеванђелског хуманистичког концепта, који почива на слободној и безусловној милости Божијој, у сагласности је са најчистијом протестантском традицијом (Barth 2008: 10). Христоцентричност заветног идентитета за Барта представља тачку укрштања теоцентричног и антропоцентричног хуманизма, човековог вертикалног и хоризонталног егзистенцијалног простирања, са једне стране ка Богу, а са друге ка човеку, друштву и природи (Barth 2008: 12). Христоцентрични хуманизам заветне традиције је за њега пут за превазилажење индивидуалистичког хуманизма Запада и колективистичког хуманизма Истока, идолатризације либерално-капиталистичког индивидуализма и социјалистичко-комунистичког колективизма (Barth 2008: 12), која је обележила 20. век. Бартов „Божански хуманизам“ баштини развијену традицију Божије суверености (Šarčević 2008:115), не само у сфери црквеног сведочења

⁶ Виља-Вићенцио сматра да се теолошка традиција Евангелистичких Реформацијских цркава калвинистичке провенијенције може уско везати за теологију Карла Барта и његове радикалне критике савремених друштвених институција.

⁷ „Божји хуманизам“ је Бартов термин којим жели да изрази Божију љубав према човеку и Божије милосрђе који су савршено пројављени кроз личност Исуса Христа, односно кроз његову смрт на крсту и васкрсење.

veћ u простору светског друштва (Barth 2008: 14). У том искуству је основ широке отворености Реформацијских цркава за област секуларног деловања човека као што су законодавни интервенционизам, политичке партије, финансијске институције и томе слични феномени, будући да за њихову религиозну свест ови процеси и институције никако не могу бити схваћени као издвојени и независни од Божијег промисла и суверености Његовог милосрђа. Бартов теолошки хуманизам за свој центар има цркву али као циљ узима сав свет ка којем тежи да се распростре милост Божија која у цркви перманентно обитава. У том контексту хуманизам реформацијске теолошке традиције се пројављује као универзалистички теолошки концепт који превазилази оквире хришћанске заједнице верујућих и вредносно се простира на светско друштво (Barth 2008: 14), што није могло а да не остави трага у процесу теолошког разматрања идеје људских права. Барт јасно стоји на становишту, које је у сагласности са његовим доживљајем Божије суверености у свету, да је Божија љубав пројављена у Исусу Христу извор свих људских права и људског достојанства (Barth 2008: 107), што ће се рефлектовати на потоњи развој теолошке концепције људских права унутар Светског савеза Реформацијских цркава (ССРЦ), а особито у Молтмановој теологији људских права. Барт на посредан начин полемише са модерним хуманистичким концепцијама аутономног и утилитарног антропоцентризма које у крајњим појмовним консеквенцама сумњичи за безбожност и идолопоклонство (Barth 2008: 107). Он им супротставља јеванђеоски хуманизам којем види изразито дефинисану еклисијалну сврху која се осмишљава у служењу целоме свету (Barth 2008: 106). Зато је било неминовно да се временом, у реформацијском теолошком систему, појам људских права, као *par excellence* хуманистички концепт, препозна као њему иманентан, за шта је било неопходно претходно га ослободити од наслага аутономног антропоцентризма, што је на плану протестантске теологије започео К. Барт, а наставио Ј. Молтман. Реформацијска теологија људских права, која је у највећој мери, можда и нежељено, чедо Бартове теолошке мисли, заснива се на три кључна концепта: Божијој благодати, заветном односу Бога и *Новој* Израиља и искупљењу, односно спасењу, у *гоићају* Исуса Христа (Marshall 1999: 28). Развијајући даље ове Бартове базичне претпоставке теолошког конципирања људских права, Ј. Молтман иде још више напред у покушају да теолошким језиком елабориран став о људским правима учини разумљивим и прихватљивим људима другачијих, хришћанству страних, културних и цивилизацијских традиција. Молтман тежи ка извесној универзализацији и глобалној инкултурацији људских права, форми-

рајући њихов вредносни садржај теолошки отвореним и за људе не-хришћанског цивилизацијског, културног и религијског искуства.

2.2. Молтманова теологија људских права

Угледни професор систематске теологије, Јирген Молтман (Jürgen Moltmann), велики део свога теолошког стваралаштва посвећује људским правима, чиме заслужује да га смело назовемо творцем тзв. *теологије људских права*. Овај теолошки концепт је код Молтмана развијан као део ширег приступа у разматрању феномена савременог друштва кроз призму *Политичке теологије*. Седамдесете и осамдесете године 20. века су најплоднији период у Молтмановом бављењу људским правима, када је написао тзв. *Хришћанску декларацију о људским правима* у виду теолошког предлошка *Теолошким основама људских права* Светског савеза Реформацијских цркава (ССРЦ) и *О људском достојанству* (*On Human Dignity: Political Theology and Ethics*, 1983.) у којој на теолошки, философски и социолошки исцрпан начин елаборира појам достојанства човекове личности и њен значај за постојање појединаца и целих заједница, а у контексту идеје људских права. Деведесетих година прошлог века Молтман пише још једну значајну књигу, *Бој за секуларно друштво* (*God for a Secular Society*), у којој се аналитички и самокритички осврће на вишедеценијско наслеђе политичке теологије и теологије људских права.

Подстакнут иницијативама које су се појавиле у оквирима ССЦ, а нарочито после скупа ССРЦ у Најробију 1970. године, Молтман у периоду од пет година остварује задатак да за ССРЦ формира теолошку агенду људских права, што би представљало основу за доношење званичног документа о људским правима ове светске реформацијске организације.⁸

Он у свом предлошку⁹ *Теолошким основама људских права* полази од становишта да хришћанска теологија има за циљ да људска права

⁸ У преамбули *Теолошких основа људских права* ССРЦ указује се на допринос Јиргена Молтмана формирању ове реформацијске декларације о људским правима. Он је на консултативној седници извршног комитета ССРЦ, која је одржана у Лондону од 18–21. фебруара 1976. године, предочио своју теолошку студију о људским правима, која је представљала конгломерат ставова које су изнели представници свих Реформацијских цркава чланица ССРЦ, која је као таква придодата званичном документу *Теолошке основе људских права*.

⁹ Предлог који је Молтман поднео као идејну основу за формирање *Теолошких основа људских права* ССРЦ неконвенционално добија назив *Хришћанска декларација о људским правима*. Може се пронаћи на вебсајту Светског савеза Реформацијских цркава (скраћеница на енглеском WARC) www.warc.ch/dt/erl2/01a.html (Moltmann 1976).

утемељи на Божијем праву које се простире суверено на свакога човека и целокупно човечанство, подразумевајући нарочити одраз Божијег старања за човека у неповредивости достојанства сваке људске личности, односа које изграђује и одговорности која се просторно-временски протеже на сву природу света и његову будућност (Moltmann 1976). Молтман у идеји ослобођења, која снажно инспирише његово разумевање људских права као нормативног механизма којим се сваки човек ослобађа од стега социјалне и друштвене неправде, проналази непрекинуту везу са наслеђем старозаветне и новозаветне заједнице Изабраног народа који у свом заветном идентитету баштини искуство ослобођености, како од репресије других народа и од *шерора* сопственог безверја и малодушности, тако и од греха, закона и смрти као последњих непријатеља човекове егзистенције и личносног достојанства (Moltmann 1976). Контекстуализацијом искупљења целокупног човечанства, које хронолошки транспонује од времена мојсијевске заветне традиције преко Христове жртве на крсту и васкрсења до савременог искуства цркве, Молтман гради веома чврсту теолошку структуру система људских права сажимајући предање од тренутка стварања човека као иконе Божије до тајне усиновљења свих у Исусу Христу као догађају остварења првоназначеног подобја (Moltmann 1976). Заветни аспект хришћанског теолошког наслеђа и искуство ослобођења од свих облика егзистенцијалне заробљености, како спољашње тако и унутрашње, Молтман рефлектује на савременог човека и његов свет који у ишчекивању Царства Божијег¹⁰ (Volf 2017: 17–22) потребује благодат која се пројављује кроз личност (личност) и њено сведочење ослобођености, достојанства, љубави и одговорности, као Божијих дарова (Moltmann 1976). Међутим, Молтманов систем људских права се не ограничава оквирима заветне заједнице већ свој историјски партикуларизам превазилази универзалистичком отвореношћу за сав свет, и као творевину и као друштво, тежећи да у токове предања који се транспонују у сферу друштва и социјалних односа укључи целокупно човечанство, будући да он (Молтман) наглашава да је Бог не само Творац већ и егзистенцијално испуњење целокупне историје, што врхуни у нади и ишчеки-

¹⁰ Молтманова теологија људских права је прожета *нагом* као централном мислу његове зреле теолошке фазе која је у најдиректнијој вези са афирмацијом есхатологије којом се изражава стварањем и Христовим оваплоћењем назначен циљ и сврха човека и целокупног света. Уочавајући Молтманово мисаоно кретање од миленијаристичке (рана и средња фаза) ка апокалиптичној есхатологији (позна фаза), Мирослав Волф стоји на становишту да је ова прва препознатљивија за Молтмана и да значајније одређује његов теолошки опус.

вању Божијег Царства које се дарује свима (Moltmann 1976). Његова нада у есхатолошко оправдање човека као личносног бића и света као творевине је холистичка пројава прожетости и испуњености свега постојећег Богом. Присуство Бога у свету за Молтмана представља преосмишљавање света како у садашњем тренутку тако и у сваком прошлом или будућем догађају, односно у његовој историјској свеобухватности (Moltmann 1996). За њега људска права представљају бљесак христолошки пројављене наде у есхатолошко испуњење света које рефлектује егзистенцијалне и етичке последице на нашу савременост делимично и у виду људских права као модерног етичког и правног феномена¹¹ (Pannenberg 2008).

У процесу формулисања темељних људских права, Молтман доводи у условљавајућу везу права и дужности, са једне стране, и личносно достојанство као Божије призвање које је поверено сваком људском бићу, са друге, обједињујуће дефинишући оба феномена искуством човекове боголикости (Moltmann 1976). По Молтману, многе су последице богоиконичности и све се испољавају кроз колоплет личних односа, обавеза и одговорности које учачамо у друштвеној сфери у области економије, политике и културе. Човекова личност, као темељна претпоставка за разумевање свих наведених друштвених реалности, носилац је потенцијала да се буде делатан у складу са Божијим промислом о човеку и о свету. Из ове чињенице Молтман изводи закључак да су људска права, будући заснована на човековој личности и њеном достојанству, неотуђива и недељива, те као таква морају бити препозната и поштована у свим аспектима човековог живота (Moltmann 1976). Молтман даје вредносну предност човековој личности у односу на све пројаве људске егзистенције указујући да достојанство, као и права и обавезе који из њега проистичу, претходе држави, *полицијском* друштву, праву и економији, односно постоје пре њиховог конституисања и претпо-

¹¹ Молтманова есхатологија снажно утиче на теолошку интерпретацију људских права коју он формира у контексту разумевања историје цивилизације као развојног тока који је човековим настојањима прогресиван и који нас својом вредносном напредношћу, детерминисаном Божијим присуством у свету, узводи до егзистенцијалне кулминационе тачке, односно, до Божијег Царства. Мирослав Волф ће овакав концепт Молтманове есхатологије дефинисати као *миленијалистички*, и на тај начин диференцирати од *апокалиптичној* који не претпоставља било какав облик прогресивног историјског развоја, нити га искључује, већ подразумева радикалан и коначан продор Божије благодати у историјски ток стварајући, на тај начин, *Нови Свети* или нову стварност која се не може поистоветити са било којим историјским искуством. Критику Молтманове есхатологије имамо код еминентног лутеранског теолога В. Паненберга.

ставка су њиховог постојања¹². У том смислу он сматра да је слобода савести предуслов слободног друштва, а не обрнуто, што се пројављује као заматак свести о потенцијалној дефинисаној друштвеној одговорности и изразитом егзистенцијалном и социјалном ризику свакога човека¹³ (Moltmann 1976). Последице човекове иконичности се у Молтмановом теолошком систему људских права пројављују и у законодавном потенцијалу демократских друштава где сваки појединац део своје личне суверености преноси на ниво заједнице која доноси законе у њих уграђује личне вредносне моделе појединаца који збирно чине организовано друштво, што подразумева да донети закони морају бити према свима једнаки, односно, да се њима морају *гарантовати темељна људска права свих грађана*¹⁴ (Moltmann 1976), односно, свих личности.

Поред неопходности заштите индивидуалних права, што је наслеђе епохе Просветитељства, Молтман се осврће и на Западу недовољно прихваћен концепт заштите човекових комунитарних права, будући да човек као личност своје призивање да се уподоби Богу остварује као биће у заједници, у односу са многим другим личностима. Човекова слобода, по Молтману, афирмише и своју социјалну страну при чему човек заједницу види не као замку и простор у којем губи себе, већ преваходно као искуство у којем се ослобађа сопственог егоизма и у којем проналази и остварује своје богомдано назначење (Moltmann 1976), односно, сарађује у Божијем домостроју спасења и испољава у потпуности одговорност пред Богом, што

¹² Молтманово инсистирање на недељивости људских права је део шире дебате која се води од средине 70тих година 20. века о односу политичких и грађанских права као израза индивидуалних права, са једне стране, и културних, економских и социјалних права као форме колективних права, са друге. Будући да је расправа имала одлучујућу идеолошку обојеност и да се водила у контексту нарастајућег конфликта на релацији Исток-Запад, Молтман тежећи, што је могуће више, ка избалансираном ставу и желећи да избегне тзв. *марксистичко искушење* којем Барт није одолео, даје извесну вредносну предност индивидуи иако ће убрзо, како дијалог буде напредовао, његови ставови постати уједначени до те мере да савремени концепт људских права, који следе цркве Реформације а заснива се на Молтмановој теологији, има изразито комунитарну димензију.

¹³ Две деценије касније Молтман ће, пишући књигу *Бој за секуларно друштво*, не изванредно начин ревидирати своје ставове о односу индивидуе и заједнице, односно, индивидуалних и колективних права и у значајној мери их вредносно и онтолошки изједначити. О томе ћемо опширније нешто касније.

¹⁴ Молтман оваквим ставом у великој мери преузима Локову и Русоову теорију друштвеног уговора, односно, грађанске суверености која се прећутним консензусом преноси на изборну власт која, на томе заснивајући свој легитимитет, доноси и спроводи законе у интересу свих грађана као аутентичних поседника суверености.

доводи до тога да су човекова социјална права неодвојива од његових индивидуалних права (Moltmann 1976). У корелационој условљености индивидуалних и социјалних права, односно, индивидуалних и социјалних слобода, Молтман види претпоставку остварења човековог богоиконичног достојанства.

Поред индивидуалних и колективних права човекова богоиконичност, по Молтману, се рефлектује и на одговорност сваке личности према сопственом природном окружењу, односно, поистовећује се са Божијим призивањем из Књиге Постања (Пост. 2, 15) да се одговорно стара о свету који је Бог створио. Молтман истиче да се поистовећивањем човекове одговорности за сав свет са Божијом вољом о свету актуелизује ауторитет Творца унутар творевине коју нам је даровао ради нас и нашег постојања. У том смислу човекова благодарована доминација над светом и у свету подразумева човекову заједницу како са Богом којем је сличан, тако и са светом са којим дели створеност и исту природу. Такав егзистенцијални став човека, по Молтману, чини сваки облик експлоатације, искоришћавања, злоупотребе природног окружења и његових ресурса негацијом људских права и достојанства (Moltmann 1976). У оваквом односу човека према свету он види извор економских права, као и права на власништво и на привредни развој што подразумева симбиотичку везу људске заједнице и природног окружења. Нарушавање наведеног симбиотичког баланса доводи или до друштвених конфликта, базичне недовољности животних потрепштина, појаве немаштине, глади и сиромаштва, што може изнедрити и социјалне сукобе, или до израбљивања природе и урушавања биолошке и климатске равнотеже глобалних размера. Он сматра да посезање за економским и социјалним правима неминовно отвара питање одговорности за природно окружење и природу света уопште, што последично доводи до свести о међусобној лимитираности комунитарних права и благодароване одговорности за глобално друштво и сав свет.¹⁵

Теолошко промишљање људских права из перспективе човекове богоиконичности одводи Молтмана много даље од конвенционалне агенде људских права која је пројављена кроз међународне декла-

¹⁵ У значајној мери је овакав Молтманов концепт разумевања односа човека, као појединца и као члана заједнице, према природи света у основи данас већ развијене идеологије одрживог развоја која поред својих позитивних аспеката, који се односе на процес уравнотеженог развоја људског друштва на локалном, регионалном и глобалном нивоу, подразумева и постојање извесних еугеничких елемената контроле броја становника планете, што свакако није било садржано у првобитној Молтмановој концепцији људских права.

рације. Он уводи категорију права будућих генерација као аспекта одговорности ове савремене, сагледавајући историју човечанства у непрекинутом континууму од стварања човека до остварења очекиваног Божијег Царства (Moltmann 1996). Тако посматрано генерацијски егоизам, који је можда најизраженији у нашој савремености, може се пројавити као баријера достојанственом животу и развоју будућих генерација. Молтман увиђа да експлоатација природних ресурса, генетски инжењеринг и претња нуклеарним оружјем више него икада представљају претњу људском опстанку и у том смислу јесу искуства флагрантног кршења темељних права будућих генерација. Овакав егзистенцијални став је у несагласности са Божјим призивањем да се одговорно старамо о Његовом свету и као такав представља радикално кршење како права тако и Божије заповести. Наиме, управо на овом примеру Молтман жели да покаже у којој мери је Божија љубавна наклоност према човечанству суштински компатибилна са појмом људских права, односно, у којој мери људска права кореспондирају и базирају се на Божијим заповестима и Његовој животодавној и спаситељној вољи. Егзистенцијално одговоран став према данашњим изазовима Молтман доводи у везу са човековом одговорношћу према будућности и будућим генерацијама, чему основ и теолошко оправдање види управо у хришћанској нади усмереној ка остварењу Христовог Царства.

Контекстуализација одговорности за садашње и за будуће у Молтмановом систему људских права се рефлектује на: 1. све животне односе које људска бића остварују у најопштијем смислу, 2. на друштво, односно, заједницу коју остварују са другим људима, и 3. на заједницу коју људи имају са својим природним окружењем (Moltmann 1976). Проблем који поставља Молтман је дубоко етички заснован на откровењском разумевању историје што подразумева да је човек дужан да своју слободу уподоби Божијој слободи и да своју делатност на пољу цивилизацијског напретка усклади са потребама свих, тако да се не фаворизује савременост на штету будућег нити да се жртвује садашњост ради будућности, јер као хришћани искрено верујемо да кроз свој промисао о свету Бог показује да је љубавно одговоран према свакој људској генерацији и да наше уподобљавање том плану омогућава складан развој како наше тако и свих будућих генерација (Moltmann 1976).

Суочавајући се са савременим светом Молтман назначује да је људски грех највећи непријатељ човековог достојанства и људских права. Грех је по њему основ нехуманости, репресије, тортуре, злочина и свих облика нечовечног поступања којима се негирају и

поништавају људска права. Молтман наглашава значај *Универзалне декларације о људским љравима ОУН* и других међународних докумената у процесу освешћивања целокупног човечанства о размерама непоштовања и угрожавања људских права и у којој мери су такве праксе погубне за живот савременог човека и друштва. Он уочава да сама декларативна афирмисаност људских права није довољна већ је неопходно створити свест и етос којима се штите и гарантују људска права, те на том пољу види значајну улогу хришћана и хришћанских цркава. Догађај Христовог очовечења, Његово страдање на крсту и васкрсење, за Молтмана представљају опит коначне и апсолутне афирмације људског достојанства и зачетак *нове човечности* (Moltmann 1976) која се дарује свима *не љдегајући ко је ко* социјалним, расним или етничким пореклом, друштвеним и образовним статусом, полом, узрастом, политичким убеђењем или којом другом идентификујућом одликом. Етос људских права, као претпоставка обнове човечанства и сваке људске личности понаособ, за Молтмана је садржан у Христовом Јеванђељу и неусловљеној благодати која се кроз јеванђелско искуство вере излива на сав свет, тако да је опит обновљеног достојанства и човечности дубоко и суштински повезан за процес рецепције Јеванђеља и његово оживотворење у савременој друштвеној реалности, ма колико она била обременења људским грехом и страдањем (Moltmann 1976). На тај начин улога хришћана и хришћанских цркава је за Молтмана незаобилазна у борби за промоцију и заштиту људских права, како од угрожавања тако и од злоупотреба, манипулација, идеолошких утилитарних контекстуализација које имају за циљ да (зло)употребе људска права у своје себичне и ускогруде циљеве, оспоравајући њихову универзалност и недељивост.

Двадесетак година после писања *Хришћанске декларације људских љрава* Молтман је много храбрији у сагледавању значаја људских права за савременог човека и целокупну светску заједницу, али исто тако и више критички настројен према постојећем појмовном оквиру. Он сматра да људска права, како су конципирана до сада (90их година 20. века), изражавају извесну недовољност и мањкавост које, уколико се не учини њихово појмовно проширење и пресмерење, могу довести до разарања света у којем живимо. Молтман превасходно ову опасност види у партикуларним вредностима и интересима које промовишу верске заједнице, политичке и финансијске интересне групације, нације, као и доминирајући облици културе (Moltmann 1997: 118). Ради тога, Молтман у циљу бољег разумевања теолошке агенде људских права, на крају 20. и почетком

21. века, предлаже неопходна усмерења будуће појмовне развојности људских права. Он сматра да се појам људских права мора усмерити на: 1. дефинисање темељних права човечанства, и 2. уграђивање људских права у корпус права целокупне планете Земље и других живих бића¹⁶ (Moltmann 1997: 118). Овакав даљи развитак људских права је за Молтмана историјски ултимативно условљен опстанком човечанства, као што је и досадашњи, од краја Другог светског рата до данас, такође условљен дивергентним друштвено-политичким и привредно-економским развојем различитих подручја што је довело и до различитог акцентовања оних вредности људског постојања које потребују заштиту унутар међународног правног система људских права. Посматрајући из наведене перспективе Молтман је извршио извесну диференцијацију људских права на основу заштићених вредности на: 1. заштитна права, 2. права на слободу, 3. социјална права и 4. права на активно учествовање у животу друштвене заједнице (Moltmann 1997: 119). Сви наведени облици људских права, по Молтману, заснивају се на људском достојанству које је једно и недељиво, што таквим чини и сама људска права (Moltmann 1997: 119). Истовремено, дајући утемељујући значај достојанству личности за формирање појма људских права, Молтман уочава и извесне слабости и ограничења таквог концепта људских права, која он препознаје у наглашеном антропоцентризму. Молтманова критика антропоцентризма људских права полази од става да такав концепт искључује, или бар занемарује, све друге аспекте постојања унутар света схваћеног као Божија творевина. У том смислу он наглашава да је неопходно да се људска права ставе у контекст и прилагоде правима природе у којој човек остварује своју богодаровану егзистенцију. Он сматра да људско достојанство не уздиже човека изнад окружујуће природе или других бића која живе унутар ње, већ да се појам достојанства правилно може схватити и практиковати само уколико се он разуме као начин постојања који је кроз човека дарован целокупној природи и свим Божијим створењима (Moltmann 1997: 120). За Молтмана, људско достојанство није егзистенцијални елемент који људска бића раздваја од окружујуће им творевине већ чинилац њихове хармонизације са целокупном природом и бићима у њој. На овај начин Молтман људска права ставља, не само у контекст постојања човека као појединца, људског друштва или целокупног човечанства, већ у корелацију са животом живе и неживе природе, планете Земље и целокупног универзума. Из овог закључка

¹⁶ Једна од манифестација Молтмановог латентног миленијализма (хилијазма).

он изводи још једну системску поделу људских права која инклинира ка њиховој појмовној међузависности и универзализацији. Молтман чврсто стоји на становишту да људска права не могу постојати без најширег концепта свесности о правима целокупне творевине као Божијег дара човеку, да индивидуална људска права не могу постојати без социјалних права, економска без еколошке свести о правима природе, као и да људских права нема без права човечанства на заштиту од масовног уништавања, генетских промена и генерацијског опстанка (Moltmann 1997: 121).

Тежња ка глобалној промоцији и рецепцији људских права и њиховом вредносном универзализму суштинска је одлика Молтманове теологије људских права. У жељи да дâ садржајан, језгровит и целовит доктринарни предлажак Консултативној комисији (Извршног комитета) ССРЦ у Лондону 1976. године, Молтман у својој *Хришћанској декларацији људских права* наведене суштинске елементе не развија у оној мери у којој ће то учинити неколико година касније када, са неопходном временском дистанцом, средином деведесетих година 20. века, много отвореније и храбрије апелује на хришћанске заједнице да у циљу остварења универзалних вредности људских права и њихове глобалне сврховитости, која се тиче свакога човека у историји и целокупне природе света, уђу у дијалог са осталим светским религијама полазећи од става да је опстанак људског друштва и човечанства у целости у најдиректнијој вези са поштовањем људских права (Moltmann 1997: 133). Када размишља у правцу утемељења људских права на религијском искуству, као најраширенијем и најзаступљенијем планетарном феномену, Молтман долази до закључка да је неопходно прилагодити вредносне поруке садржане у свештеним списима свих важнијих светских религија и учинити их комуникативним са традицијом људских права. У противном, изостајање оваквог вредносног компромиса он види као увод у велику трагедију човечанства при чему ће управо религијски вредносни партикуларизам постати највећи непријатељ људске врсте. Његова размишљања у овом правцу иду још даље при чему он доводи у комплементарну позицију откровењске религије аврамове традиције (јеврејство, хришћанство и ислам), са њиховим одређујућим антропоцентризмом, са природним религијама Истока и Африке (Moltmann 1997: 133–134). У односу историјски прогресивистичких религија јудеохришћанске традиције и ислама, са једне стране, и религија које изражавају хармонијски начин постојања човека и друштва у сагласности са природом и њеним законитостима, са друге, Молтман увиђа потенцијал да се индивидуална и социјална

права измире са правом на здраво природно окружење, да се начини склад између друштвеног прогреса и социјалне равнотеже, између људске историје и природе, и превазиђе конфликт између постојања на начин личности и на начин природе. У неопходности међурелигијског дијалога који је усмерен на разматрање горе наведених егзистенцијалних питања савременог човечанства у контексту људских права Молтман види наду како за саме религијске заједнице тако и за човечанство у његовој природној *једности* и целовитости, као и у његовом историјском континуитету (Moltmann 1997: 134).

Закључак

После Другог светског рата, паралелно са процесом развоја правног концепта људских права, који је отпочео доношењем Декларације о људским правима ОУН, протестантске заједнице покушавају да развију свој, теолошки утемељен концепт људских права који би осликавао и у друштву оприсутнио јеванђелске вредности, доживљај богоиконичног људског достојанства и изградио економски систем са израженим осећајем за социјалну правду. Теолошки систем Реформацијских цркава почива на Бартовој христоцентричној антропологији са експлицитним социјалним пројавама што подразумева да се вредности хришћанске заједнице транспонују на све сегменте (чланове) организованог друштва. Бартову скепсу у неопходност системског обликовања теологије људских права надомешта Молтман својим грандиозним теолошким опусом у којем чини искорак хришћанске откровењске теолошке мисли према феноменима савремености и другим традиционалним религијама, покушавајући да понуди свету концепт друштва које ће почивати на принципима дубљег прожимања савременог човека и природног окружења, и бити обележен његовим садржајнијим контактом са разноврсним културним традицијама које одликују светско друштво. Из перспективе наше савременост и са дистанце од неколико деценија можда Молтманов еклектички покушај није доживео потпуну афирмацију и успех. Хришћанска порука љубави и мира упућена свету, од које полазећи Молтман гради свој христоцентрични концепт људских права, очито није наишла на разумевање других религијских, идеолошких, економских и политичких заједница које боје савремени свет и дају му вредносни идентитет. Али, упркос томе, његов допринос теолошком утемељењу људских права

на истинама Христовог оваплоћења и васкрсења, и поред извесних утопистичких и латентних хилијастичких слабости, остаје трајна тековина и свештено завештање једне генерације хришћанских верника реформацијске провенијенције савременом човечанству.

* * *

Литература:

- Barth, K. (2008): *Teološki eseji*, Ex Libris, Rijeka, Hrvatska.
- Marshall, C. (1999): "‘A Little Lower than the Angels’ – Human Rights in the Biblical Tradition", у *Human Rights and the Common Good: Christian Perspective*, eds. Bill Atkin and Katrine Evans, pp. 14–76, Victoria University Press, Wellington, New Zealand.
- Moltmann, J. (1997): *God for a Secular Society – The Public Relevance of Theology*, SCM Press, London, UK.
- Moltmann, J. (1996): *The Coming of God – Christian Eschatology*, SCM Press, London, UK.
- Moltmann, J. (1976): "A Christian declaration on human rights", www.warc.ch/dt/erl2/01a.html (посећено 1. 10. 2018. године).
- Pannenberg, W. (2008): *The Historicity of Nature – Essays on Science and Theology*, Templeton Foundation Press, West Conshohocken, Pennsylvania/USA.
- Rendtorff, T. (1985): "The Modern Age as a Chapter in the History of Christianity – or The Legacy of Historical Consciousness in Present Theology", у *The Journal of Religion*, Vol. 65, No. 4, Oct. 1985, pp. 478–499, The University of Chicago Press, stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1203066> (посећено 1. 10. 2018. године).
- Šarčević, I. (2008): „Karl Barth (1886–1968) – pozitivizam objave i ‘božanski’ Bog“, у Karl Barth, *Teološki eseji*, Ex Libris, Rijeka, Hrvatska.
- Villa-Vicencio, C. (1992): *A Theology of Reconstruction – National-Building and Human Rights*, Cambridge University Press, Cambridge/UK.
- Volf, M. (2007): „Nakon Moltmanna: promišljanja o budućnosti eshatologije“, у *Bog pred križem – Zbornik u čast Jürgena Moltmanna*, prr. Zoran Grozdanov, Ex libris, Rijeka, Hrvatska.

Примљено: 7. 11. 2018.
Одобрено: 15. 11. 2018.

SHAPING THE THEOLOGY OF HUMAN RIGHTS IN THE THEOLOGICAL SYSTEM OF REFORMED CHURCHES

Zoran Devrnja

*Faculty of Orthodox Theology
University of Belgrade*

***Summary:** As a specific, and historically and socially determined theological discipline, the theology of human rights has emerged in the context of the theological and doctrinal statements of Reformed Churches. Karl Barth and Jürgen Moltmann, as the most prominent protestant theologians of the 20th century, made the most significant contribution in shaping it. After a certain time, the Reformed theological concept of human rights, beside many specifics and obvious lacks (latent millennialism), has become a developed theological system with emphasized social implications and political impact. From the time of proclaiming the Declaration of human rights by the World Association of Reformed Churches in 1976, the theological concept of human rights become the part of the mission and of the process of promoting the evangelical message of that Christian denomination.*

***Key words:** Theology of human rights, World Association of Reformed Churches, Karl Barth, Jürgen Moltmann, Political theology.*